TANULMÁNY

Területi különbségek kialakulásának főbb összefüggései

Káposzta József

Kulcsszavak: növekedési elméletek, centrum, periféria, endogén források.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Napjainkban a világ, illetve az Európai Unió legtöbb tagországára is igaz, hogy jelentős fejlettségbeli különbségek vannak az országhatárokon belül és kívül egyaránt. Jelentős fejlettségbeli eltérést mutatnak a városi, illetve a vidéki területek. A területi egyenlőtlenségek kialakulásának legfőbb oka, hogy a gazdasági-társadalmi folyamatok térben és időben szüntelenül újrarendeződnek, és e tényezők a világ globalizálódásával csak tovább fokozódnak. A hátrányos helyzetből való kitörésre az időben és térben lejátszódott, illetve folyamatosan működő területi egyenlőtlenségi folyamatoknak és azok térszerkezeti változásokra gyakorolt hatásainak átfogó ismerete adhat lehetőséget. Ebben a sokváltozós viszonyrendszerben az újabb és újabb fejlesztési stratégiák kidolgozását meggyőződésem szerint elsősorban a régiókon belüli lehetőségekre, az endogén potenciálok kiaknázására, a saját erők megújítására és fejlesztésére kell alapozni az adott térségekben. De felmerül a kérdés: mi várható az alulról induló, az endogén forrásokra épülő fejlesztésektől, hiszen az endogén forrásokra alapozott fejlesztésnek nyilvánvalóan mások és mások a lehetőségei a térségek területi különbségeit is figyelembe véve. Mindezek alapján is jól látható, hogy nincs egységes megoldási séma a területi különbségek mérséklésére, így fontos a hátrányos helyzet kialakulásának ismerete, elemzése, ami nem nélkülözheti a természeti és a gazdasági tényezők mellett a társadalmi folyamatok részletes vizsgálatát.

KERÜLETI KÜLÖNBSÉG VS. GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS[1]

A területi különbségek kialakulása végigkíséri az emberiség történetét, hiszen a népvándorlások, a lakosság koncentrálódása mindig is valamilyen gazdasági, társadalmi, természeti tényezőkből fakadt. A történelem előtti időszak térbeli különbségei, majd később a városállamok a természeti adottságok koncentrációjának következtében kialakult centrumai jelentős hatást gyakoroltak a területi különbségek további fokozódására. Ehhez az ipari forradalom kialakulása további lökést adott, majd a

[1] A területi különbségek nemzetközi és hazai kialakulásának folyamatát számos szakirodalom vizsgálja, melyek összefüggéseinek feltárásával én magam is régóta (cikkekben, egyetemi jegyzetekben, könyvekben) foglalkozom. Vizsgálataimat az általam témavezetett PhD-hallgatók is számos alkalommal fejlesztették tovább, melyek eredményeit sikeres doktori disszertációkban jelentették meg. Ezen cikk megírásakor is jelentős mértékben támaszkodtam többek között *Kollár Kitti (2012):* A hazai hátrányos helyzetű kistérségek főbb térgazdasági összefüggései című doktori disszertációjában, közös munkánk eredményeként készített területi különbségek vizsgálatainak elemzésére.

későbbi gazdasági válságok, világháborúk csak tovább mélyítették a már meglévő és érzékelhető területi különbségeket. Napjainkban a legtöbb fejlődő és átalakuló országban növekvő trendet mutatnak a területi és regionális egyenlőtlenségek mind a gazdasági tevékenységek, mind a jövedelmek, mind pedig a szociális/társadalmi indikátorok tükrében. Ennek következtében nem meglepő, hogy az elmúlt években a politikusok és a közgazdászok körében fokozódott az érdeklődés a növekvő egyenlőtlenségek, valamint azok térbeli dimenziója iránt. Az egyenlőtlenségek növekedése a gazdasági növekedésnek természetes kísérőjelensége, vitatott azonban, hogy az állandó vagy átmeneti jellegű-e, illetve milyen hatása van ebben a tekintetben a gazdasági nyitásnak és a globalizációnak. Egy-egy térbeli egység fejlődését, gazdaságának növekedését a természeti környezet, illetve a rendelkezésre álló termelési tényezők tehát egyaránt befolyásolják. Nem lehet egyetlen tényezőt vagy éppen tényezőcsoportot kiemelni közülük (*Faluvégi, 2000*). Ennek megfelelően nem egy, hanem számos elmélet kísérli meg értelmezni és magyarázni a regionális növekedést, az egyenlőtlenségeket és az azokat meghatározó faktorokat. Ezt elfogadva egyre inkább a gazdasági növekedés elméletei is fókuszba kerültek, így számos növekedési elmélet foglalkozott a területi különbségek kialakulásának tényezőivel. A továbbiakban ezen elméletek főbb fejlődési pályáját, összefüggéseit szeretném érinteni, hiszen ezek ismerete számos információt nyújthat a területi különbségek megértéséhez.

Ezen elméletek között kiindulásként érdemesnek tartom foglalkozni a *neoklasszszikus növekedési elméletekkel.* A neoklasszszikus növekedési elméletek kiinduló tétele az, hogy a különféle termelési tényezők közötti eltérések éppen mobilitásuk révén egyenlítődnek ki, azaz a régiók közötti jövedelmi különbségek alapvetően a kiegyenlítődés irányába hatnak. Ezt a növekedési teóriát *Richardson (1969)* tanulmányában a régiók közötti tényezők mobilitásának elméleteként értelmezte. A neoklasszikus elméletek alapján ennek következményeként az egyensúly helyreáll, mivel az alacsonyabb tőkehozadékot nyújtó régióból a tőke a magasabb tőkehozadékot kínáló régióba áramlik, miközben a munka mozgása fordított irányú, vagyis az alacsonyabb reálbért kínáló régióból áramlik a magasabb reálbért nyújtó régióba (*Hansen et al., 1990; Prescott, 1998; McGrattan – Prescott, 2000; Boldrin – Levine, 2002*). Ezen modellek értelmezése, elfogadása napjaink globalizált, szolgáltatások túlsúlyának mobilitása révén még inkább fontos összefüggéseket tartogathat számunkra, hiszen napjainkban is folyik azon gazdasági mobilitás, melyet Richardson, elméletének megfogalmazásakor felvázolt. A globális multinacionális vállalatok nemzetközi térnyerése következtében egyre inkább megfigyelhető az a folyamat, ami a gazdasági centrumok kialakulása révén a periféria gazdasági erejének folyamatos csökkenéséhez vezet, így számos esetben pont ellentétes hatást teremt, mint amit az elmélet kialakulásának időszakában gondoltak. A neoklasszikus modellekből kerültek levezetésre a *regionális növekedési modellek*, így az alkalmazott megszorítások, feltételezések is szükségszerűen elfogadásra, adaptálásra kerültek. Míg a nemzetgazdaság zártabb rendszerében jól értelmezhető és jobban magyarázható a teljes foglalkoztatás, a szabad verseny vagy a termelési tényezők közötti korlátlan mobilitás, addig a regionális dimenzióban ezen összefüggések nehezen írhatók le (*Boldrin – Canova, 2003*). A termelési tényezők kihasználásában jelentős eltérések vannak az egyes régiókban, vagy éppen a térségi piacon lévő oligopóliumok és monopóliumok számos gazdasági ágazatban akadályozzák a tényezők korlátlan és szabad áramlását (*Schatzl, 1992*). A tőke és a munkaerő mozgása sem magyarázható csupán a bérszínvonal és a tőkehozadékok eltérő

különbségeivel. Napjainkban a munkaerő migrációját nem kizárólag a reálbérekben meglévő különbségek motiválják, hanem olyan kiegészítő tényezőktől is függnek, mint a munkahely kínálata, annak szerkezete, a létfenntartási költségek nagysága, a városiasodás foka, a lakásárak és a bérleti díjak nagysága, vagy éppen a szabadidő eltöltésének lehetőségei, sőt az elérhető társadalmi pozíció jellege mellett akár az oktatás színvonalának különbségei. *Keynes (1936)* tanulmányában a beruházások hatását vizsgálta a jövedelmekre. Megállapította, hogy az összkereslet növekedését a befektetéseknek a megtakarítási rátához való aránya határozza meg. Egy beruházásnak és az általa gerjesztett más beruházásoknak a következtében fellépő jövedelemnövekedés jelentősen meghaladhatja a beruházás összegét. Amennyiben e tényezők összefüggései kialakulnak egy adott területen, a továbbiakban jól követhető lesz a gazdasági centrumok kialakulása és mérhetővé válik azok elszívó hatása is, így létrehozva a centrumok körül kialakuló gravitációs zónát. *Domar (1946)* és *Harrod (1948)* összekapcsolja a jövedelmeket a kapacitásokkal, s megállapítja, hogy a gazdaságban akkor van egyensúly, ha az összkereslet ugyanolyan mértékben növekszik, mint a termelési kapacitás. Mindez akkor következik be, amikor a beruházások jövedelmi és kapacitáshatása egymással megegyezik. Napjainkban ezen tényezők kevésbé írhatók le ilyen formában, hiszen a regionális fejlődések többségében az erőforrások vonzása, koncentrálódása figyelhető meg, ellenben a kiegyenlítődés folyamatával. Mindezek alapján megállapítható, hogy a gazdasági növekedés tekintetében *két eltérő hipotézis* jeleníthető meg. Az egyik azt állítja, hogy a technológiai fejlesztések úgy működnek, hogy jelen van a szabad kereskedelem és a viszonylag korlátlan piaci verseny, amely gazdasági konvergenciához vezet, a másik állítás szerint pedig a természetszerű modern technológiáknak köszönhetően elkerülhetetlen egy idő után az egyenlőtlenség, illetve a növekedési divergenciák létrejötte (*Boldrin – Canova, 2003*). Mindezek alapján látható, hogy a gazdasági növekedés egyértelműen magában hordozza a területi különbségek törvényszerű kialakulását is, melyek folyamatos elemzése, monitoringozása nélkül súlyos területi különbségek alakulhatnak ki. A területi növekedési elméleteket tovább vizsgálva fontosnak tartom kiemelni a Hirschmann-féle *komplementer hatás* említését is. Vizsgálatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy minden beruházásnak előrecsatoló hatása van, amely az outputoknak a kapcsolódó ágazatokban történő további feldolgozása miatt következik be. Ugyanakkor vannak visszacsatoló hatásai is, amelyek a beruházáshoz és az általa megindított termeléshez szükséges áruk, szolgáltatások iránti keresletben érvényesülnek. A komplementer hatás érvényesülhet a kereslet növekedésében, hiszen a beruházás következményeként keletkezett jövedelmek fokozzák az áruk és a szolgáltatások iránti keresletet, ami viszont további befektetéseket válthat ki. A beruházások egy-egy térségben hatnak az infrastrukturális ellátottságra, a települések felszereltségére, intézményi ellátottságára, így az államtól és a helyi kormányzatoktól újabb befektetéseket válthatnak ki, amelyek azután ismét serkentőleg hatnak a kapacitásokra, a jövedelmekre, s komplementer effektusaik révén további növekedési folyamatokat indíthatnak meg (*Rogers, 1982; Grossman – Helpman, 1991*). Mindezek alapján azonban kijelenthető, hogy a beruházások területi eloszlása, valamint az ezek által kiváltott jövedelmi és komplementer hatások jelentős területi különbségeket is eredményezhetnek, így létrejöhetnek növekedési, erőforrásvesztő és stagnáló térségek. Erre a hazai viszonylatban is számos példa felsorolható. A *növekedési régióra* az a jellemző, hogy a lakosság jövedelmi szintje meghaladja az országos átlagot, a

fejlődés dinamikus, a befektetések volumene folyamatosan emelkedik, a lokális iparban számottevő az exporttöbblet, a régió gazdasági potenciálja a termelési tényezők folyamatos beáramlását eredményezi és ezeken keresztül folyamatosan erősödik erőforrás-elszívó hatása. Az *erőforrásvesztő régiókban* viszont a gazdasági potenciál fokozatosan zsugorodik, a termelés volumene csökken, az ipari beruházások visszaesnek, valamint a mobil termelési tényezők kiáramlanak a térségből. A munkaerő elvándorlása szelektíven megy végbe, elsőként a fiatal, innovatív és aktív népesség vándorol el, majd a fizetőképes kereslet csökkenésével a vállalkozási szektor is erősen meggyengül. A *stagnáló régiók* megrekednek a már elért fejlődési állapotban, és a kialakult folyamatos versenyhátrány következtében, az eróziós hatások miatt jelentős gazdasági, társadalmi zsugorodás indul meg. Itt számos példát lehet említeni a hazai LHH-területek komplex leszakadásának folyamatából, melyek számos helyen már csak állami beavatkozások révén képesek a stagnálás állapotának fenntartására. A gazdasági átrendeződés által modellezett területi különbségek további fejlődésében fontos mérföldkő volt az *exportbázis-elmélet* kialakulása, ami abból indul ki, hogy egy régió gazdasági növekedése döntően az exportra termelő ágazatok fejlődésétől függ, vagyis az infrastruktúra fejlesztéséhez szükséges forrást a régió gazdasága iránt jelentkező interregionális kereslet adja. *North (1955),* amerikai Nobeldíjas közgazdász modelljét úgy írja le, hogy egy régióban a korlátozottan rendelkezésre álló nyersanyagok exportja a magasabb fejlettségű térségek felé teremtheti meg a gazdasági fejlődés alapját. Az exportból keletkezett bevételek részben pedig az exportbázis kiszélesítésére és annak termelési feltételei javítására szolgálnak. Mindezekhez beruházási eszközöket és különféle szolgáltatásokat a régión kívüli piacról szereznek be, de a regionális piacon is keresletet indukál az export fokozása (pl. helyi beszállítók). Az exportra termelő ágazatokban külső és belső megtakarítások jönnek létre, amelyek aztán gyorsítják a növekedési folyamatokat, melyek hatására megindul a helyi gazdaság fejlődése (*Lengyel – Rechnitzer, 2004*). A térségi keresletre épülő üzemek növelik a belső megtakarításokat, ami fokozza a regionális ipar versenyképességét, döntően a régión kívüli piacokon, egyben lehetővé teszi az exportstruktúra tágítását. Az exportbázis diverzifikációs folyamatainak következtében a régió jövedelme erőteljesen emelkedik (*Nikodémus – Ruttkay, 1994*). Ezek a növekedési mechanizmusok – éppen a térségek eltérő gazdasági adottságai miatt – hosszú távon területi kiegyenlítődéshez vezetnek, mivel a helyi gazdaság fejlődésével, az életszínvonal növekedésével a fejlődési pálya elszívó hatása is kialakul. Természetesen ezen elmélet leginkább olyan területek gazdaságfejlesztésére adhat okot, amelyek rendelkeznek exportálható nyersanyagokkal, de egy ilyen irányú forráshiánnyal rendelkező területen kevésbé lehet követendő. Számos olyan ország (pl. Magyarország is), amely kevésbé rendelkezik exportálható javakkal, rá van utalva más irányú gazdaságfejlesztési stratégiák kialakítására. A hetvenes évek elején megváltoztak a világgazdaság körülményei, hiszen kimerültek a korábbi növekedési források, a termelőtőke hozamai visszaestek, ennek megfelelően mérséklődött a beruházási kedv, mindezt tetézte az 1973-as olajválság sokkoló hatása. A jelentős ipari államok gazdasági magterületein egyre súlyosabb feszültségek halmozódtak fel, részben a környezeti problémák előtérbe kerülése miatt, részben pedig a tradicionális termelési bázisok válsága következtében (*Quah, 1996, 1997; Durlauf – Quah, 1998*). Mindezek mellett a növekedési periódus hatására átalakul a szükségleti skála, megváltoznak az igények, számos új fogyasztási elem bukkan fel, amely a jóléti állam eszméjének

és intézményeinek terjedésével természetes igényként jelentkezik. Ebben a sokváltozós viszonyrendszerben az új regionális fejlesztési stratégiát számos ipari államban a régiókon belüli lehetőségekben, a potenciálok kiaknázásában, a saját erők megújításában és fejlesztésében látták (*Korompai, 1995*). Ezen tényezők elemzése hatására kezdtek kibontakozni az alulról induló, a regionális potenciálokra mint *endogén forrásokra épülő modellek*, melynek következtében az új területi politikák homlokterébe a térségek, a régiók adottságai, potenciáljai kerültek. Az új regionális fejlesztés célja tehát elsősorban nem a magasan fejlett térségek adottságainak újramozgósítása, hanem a további – endogén – források, a régión belüli potenciálok hasznosítása, aktivizálása lett. Előtérbe került az a kérdés, miként lehet a területi faktorokat hatékony allokációval beilleszteni az adott társadalmi termelés és tevékenységek rendszerébe úgy, hogy azok működése optimális legyen az adott gazdasági, társadalmi viszonyok és feltételek között, hiszen a regionális potenciálok mint endogén erőforrások roppant széles skálán mozognak. *Rechnitzer (1990)* tanulmányának kiinduló feltételezése az, hogy az egyes településekben, térségekben található földrajzi, környezeti, történelmi, kulturális, társadalmi, gazdasági tényezők együttes rendszerének értelmezése és az ezen értéktartományok aktivizációját befolyásoló tényezők meghatározó szerepet jelenthetnek az adott területi egység modernizációs pályára állításában. Mindezen tényezők összességének értelmezését tekintem én magam is a területi különbségek megoldásához vezető út legfontosabb állomásának, hiszen a belső adottságok sokszínűsége jó lehetőséget biztosít az egyedi fejlesztési portfóliók kialakítására és egyben a különféle piaci (akár export is) lehetőségek kiaknázására is. Mindezekből építkezve, ezeket továbbfejlesztve napjainkra már egyre nagyobb teret kapnak azon elméletek, melyeket *polarizációs teóriáknak* neveznek. Ezen elméletek nem a kiegyenlítődésben látják a regionális fejlődés és növekedés természetét, hanem a fejlődési különbségek kiszélesítésében, a divergenciák előtérbe kerülésében, hiszen

- a belső növekedési tényezők a különböző területek között eltérnek (pl.: a termelési tényezők mennyisége és minősége különböző, más-más az ágazati szerkezet, de hasonlókat mondhatunk a fogyasztási, a megtakarítási szokásokról is);
- a különböző területi egységek között erős függőség alakult ki a növekedési tényezőkben (pl.: a perifériának a centrumtól való függősége, de gondolhatunk az áruk és a szolgáltatások áramlására, cseréjére);
- a lokális és a regionális piacokon számos oligopólium és monopólium található, amelyek meghatározzák a termelés szerkezetét, az árakat, de a gazdasági kapcsolatokat is, melyek a gazdaság globalizációjával csak tovább erősödnek.

A polarizációs elmélet követői a fellépő, illetve az egyensúlytalanságok által indukált körforgásokban létrejött halmozott, áttételes fejlődési folyamatokban mint az ágazati és regionális polarizációban látják a fejlődés hordozóit, ami aztán egyensúlytalanságok sorozatán keresztül jelentkezik, és befolyásolja a tér gazdasági fejlődésének lehetőségeit. A növekedési pólus elmélet továbbfejlesztése lehetőséget nyújtott arra, hogy a gazdasági növekedés és az urbanizáció között egyértelmű kapcsolatokat állítsanak fel a kutatók, s ezzel a fejlődés regionális összetevőiről még árnyaltabb képet kapjanak. Segítséget jelent a fejlődő országok regionális politikájának kidolgozásához, azonban a leegyszerűsítések (pl.: egyetlen aktív centrum feltételezése, az innovációk fogadásának feltételei vagy a fejlődési determinizmusok) véleményem szerint nem ösztönzik az elmélet gyakorlati elterjedését, hanem ennek elfogadása révén újabb irányok kialakulásának nyitottak teret. Így alakulhattak ki a *centrum- és perifériamo-*

dellek, melyeket a fejlődő országok problémáinak megoldására dolgoztak ki. Ezen elméletek alapjai leginkább *Friedmann* nevéhez kötődnek. Az ő centrum-periféria modellje a közgazdasági szemlélet mellett a társadalmi, a magatartásbeli és a politikai összefüggéseket is figyelembe veszi, így integrálja a korábbi növekedési modellek felismeréseit. *Friedmann* modelljének kidolgozása azért hozott új tudományos eredményt, mert a fejlődés elméletét a területi összefüggésekben dolgozta ki, hiszen kiinduló tézise az, hogy az emberi tevékenységek és azok társadalmi interakciói térségformálóak, ugyanakkor a térségek jellemzői is meghatározzák ezeket a cselekvéseket, kapcsolatokat. A fejlődés egyrészt alakítja a térszerkezetet, másrészt a területi kapcsolatok rendszere befolyásolja a fejlődési folyamatot (*Lengyel – Rechnitzer, 2004*). A Friedmann nyomán *Rechnitzer* által kidolgozott centrum-periféria modell új dimenziókat nyújt a regionális gazdasági növekedés értelmezéséhez, hiszen nemcsak az innováció fogalmát dinamizálja, hanem interdiszciplináris összefüggésekbe helyezi a területi folyamatokat, azok együttes hatásrendszereit. Kimutatja, hogy a területi különbségek centrumok és perifériák kialakulásához vezethetnek, ezek zárt területi rendszert alkotnak, a centrumok a perifériákkal autoritáson alapuló függőségi kapcsolatban állnak, s leküzdésükre a perifériáknak is központosítani kell az erőforrásaikat (*Rechnitzer, 1994*). Az utóbbi évek európai uniós politikája is egyre nagyobb figyelmet fordít a vidéki, hátrányos helyzetű területek fejlesztésének, illetve a forráselosztás hatékonyságának, amelyet a 2009-ben közzétett *Barca-jelentés* is alátámaszt (*Barca, 2009*). Fabrizio Barca olasz közgazdász nyílt, illetve burkolt módon egyaránt rávilágít arra a tényre, hogy a források újraelosztásában a régi (fejlettebb) tagországok irányába való átcsoportosítást kellene előtérbe helyezni, mely gondolatsor elemzése, magyarázata számos kétséget okozott. Mindezek alapján ezen területek innovációs potenciáljának fejlesztése kerülhet háttérbe a többletforrások bevonása következtében, így a fejlődés lassulása prognosztizálható, míg a perifériás területekről történő forráskivonás rövid távon beláthatatlan gazdasági és társadalmi problémák kialakulását indíthatja el. Mindezek alapján jól látható, hogy napjaink térformáló gazdasági folyamatai új megítélést kaptak, így a jövőbeli gazdaságfejlesztések is újabb irányok mentén kell, hogy fejlődjenek. Mindezek mellett azonban nem lehet elmenni úgy, hogy nem fogalmazzuk meg azon tényezők összességét, melyek hosszú távra meghatározhatják egyes területek végérvényes leszakadásának feltételeit, így az ott élők gazdasági, társadalmi ellehetetlenedését.

TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK FŐBB EURÓPAI ÖSSZEFÜGGÉSEI

A *területi folyamatok fogalma* alatt az Európai Unióban olyan tartós társadalmi, gazdasági, kulturális, demográfiai jelenségsorozatot értenek, amelynek térspecifikus területi lenyomata van (*Enyedi, 2004*). Ezen folyamatok érvényesülési időtartamát illetően lehetnek hosszabbak, illetve rövidebbek egyaránt. A jelenségek meghatározó szereplői: az egyének, a vállalatok, az intézmények, a helyi önkormányzatok, nemzeti kormányok, nemzetközi szervezetek stb. (*Faragó, 2007*). A folyamatosan bekövetkező területi változásoknak köszönhetően a területi egyenlőtlenségek elkerülhetetlenek és tartósak. A vizsgált téma szempontjából fontosnak tartom kiemelni, hogy a kedvezőtlen gazdasági feltételekkel rendelkező terek kialakulására különféle társadalmi válaszok születtek, amelyek közül kiemelendő az elvándorlás és a kedvezőtlen feltételek (pl.: elzártság, infrastrukturális elmaradottság) javítása. A hátrányos területek általános jellemzőjeként megfogalmazható, hogy jelentős részükben alacsony szintű az *infrastrukturális ellátottság*, alacsony a *szolgáltatások színvonala*, illetve nagy-

mértékben hiányoznak a *foglalkoztatási lehetőségek*. Mindezek következményeként jelenik meg a magas arányú munkanélküliség, illetve a rossz kereseti viszonyok jelenléte. Általános jelenség a hátrányos helyzetű vidéki területekről való fiatal generáció elvándorlása, amely hozzájárul a hosszú távon nem kedvező elöregedő korstruktúra kialakulásához. A közút, illetve a megfelelő színvonalú kiépített gyorsforgalmi úthálózat hiányossága miatt a vidéki területek elérése nehéz, amelynek következményeként az ország gazdasági, illetve *társadalmi vérkeringésétől való elszigetelődés* tapasztalható a hátrányos helyzetű térségekben, illetve egyben ez az új típusú gazdasági fejlődés gátja is lehet. Magyarországon az 1990-es években elkezdődő gazdasági szerkezetváltás is nagymértékben hozzájárult a jelenlegi területi egyenlőtlenségek kialakulásához, hiszen ekkor erősödött fel a dinamikusan fejlődő centrumok és a fejlődésben lemaradt perifériás területek közötti különbség (*Dusek, 2001*), természetesen nem elfeledkezve a 20. század elején történt határrevíziók területi különbségek kialakulására gyakorolt hatásáról sem. A területi egyenlőtlenségek vizsgálatakor fontos kiemelni, hogy a térbeliség két alapkomponense az *egyenlőtlenség* és a *rendezettség* (*Nemes Nagy, 2005*). Az egyenlőtlenség és konfiguráció duálja sok tekintetben analóg a régió és a térszerkezet fogalmi kettősségével (*Szabó, 2006*). Napjainkban az egyenlőtlenségkutatás alapkérdéseként merül fel: mekkorák, hogyan változnak a területi egyenlőtlenségek? A 21. század jellemző fejlett információs társadalmának köszönhetően szinte nincsen olyan része már a Földnek, amelyről ne rendelkeznénk mért vagy számba vett természeti (környezeti) vagy társadalmi információkkal, amelyek a területi kutatások reális eredményeihez is hozzájárulnak (*Jakobi, 2002; Dusek, 2003; Nagy – Káposzta, 2003*). A társadalmi alapfunkciókat hordozó térelemek és a társadalmi szükségletek összehangolása a történelmi fejlődés során különböző formákat öltött. A lakosság által használt térben szervezett és spontán gazdasági és társadalmi folyamatok egyaránt zajlanak. Az egyközpontú országokban (Franciaország, Ausztria, Magyarország, a kelet-közép-európai országok többsége és részben az Egyesült Királyság) a domináns fővárosokon kívüli perifériák teljesítőképessége gyengébb, a vasúthálózatot az állam centrumát kiszolgáló sugaras szerkezetben fejlesztették, a kulturális és politikai funkciók is ide összpontosultak (*Berend – Ránki, 1987; Horváth, 2004*). A nyersanyagigényes ágazatok rohamos fejlődése a korábbi növekedési központoktól (Antwerpen, Velence, Firenze, Amszterdam, Bordeaux) távoli területeken indult meg, e térségek (Észak- és Kelet-Anglia, Lotharingia, Ruhrvidék, Észak-Olaszország) településein a népességszám megsokszorozódott. Más országrészek a nagy vándorlások következtében elnéptelenedtek. A 19-20. század fordulóján jöttek létre a nagyvárosi ipari agglomerációk, ekkor alapozódott meg jó néhány ország monocentrikus térstruktúrája (*Anderson, 1999; Nagy, 2003*). A két világháború között a térbeli fejlődés részleges szabályozását egyre több ország kormánya iktatta programjába. Az I. világháború utáni új kelet-közép-európai nemzetállamok a korábban eltérő érdekkörökhöz tartozó területeik kohéziójának erősítésére dolgoztak ki koncepciókat, majd az 1930-as évek elejének gazdasági depressziója váltott ki állami beavatkozást és fejlesztést Nyugat-Európa és az Egyesült Államok válság sújtotta térségeiben. A II. világháború utáni újjáépítés eufóriája átmenetileg feledtette a kirívó regionális egyenlőtlenségeket, a 40-es évek végén azonban a piacgazdaságokban átfogó regionális fejlesztési programok készültek. Jelentős fáziskéséssel a kelet-európai szocialista országok is kidolgozták területfejlesztési elképzeléseiket. A II. világháború utáni rekonstrukciókat követő nagy gazdasági fellendülés Európa

különböző fejlettségű és adottságú térségeiben eltérő típusú folyamatokat indított el, a hagyományos ipari központok és régióik modernizálódtak, a perifériák elmaradottsága tovább fokozódott, az ezekről eláramló népesség a nagyvárosi agglomerációkban telepedett le, tovább növelve a konurbációs gyűrűk szociális problémáit (*Granberg – Kovách, 1998; Horváth, 1998; Nagy, 2002*). Az 50–60-as évek töretlen gazdasági fejlődése, a korszak uralkodó politikai áramlata és közgazdasági gondolkodása, a jóléti állam gazdaságpolitikája a területfejlesztésben is új korszakot nyitott. Az addigi rejtett, „szunnyadó" területfejlesztést aktív állami intervenciós politika váltotta fel. E fejlődési periódus elméleti és gyakorlati tapasztalatainak átfogó értékelése nyomán tisztázódtak az ipari és a posztindusztriális társadalmak területfejlesztési feladatai és céljai, a regionális politika a társadalom- és gazdaságpolitika szerves részévé vált (*Yuill et al., 1980; Wadley, 1986*). A fejlett tőkés országok az ún. strukturális alkalmazkodás periódusába léptek. A kelet-közép-európai területfejlesztési politikák, a hatalmi stabilitás szempontjai és az infrastruktúra szerepének ideológiai lekicsinylése miatt egyértelműen várospártiak és faluellenesek voltak, deklarációi ellenére a településhálózat erőteljes koncentrációját támogatták (*Enyedi, 1998*). A területi gazdasági szerkezetek sajátosságai, a telephelyek koncentrált együttműködései, a településeken belül kialakult kapcsolatok, de a településhálózat sajátosságai is a gazdasági mozgásteret bővítették (*Illés, 1997; Rechnitzer, 1998*). A folyamatokat az is gyorsította, hogy a kelet-európai országokban megindult politikai és gazdasági változások a *90-es évek elején* új helyzetet teremtettek az európai térszerkezetben. Az új piacokat el kellett érni, a közlekedési hálózatokat össze kellett kapcsolni, a településhálózat elemeit egybe kellett fűzni és számtalan további, eddig nem ismert regionális problémával kellett szembenézni (*Nagy, 2009*).

Napjainkban mind az Európai Uniót, mind pedig Magyarországot tekintve a területi egyenlőtlenségek iránti közfigyelem megnőtt és egyre növekszik. Ennek okát abban látom, hogy az egyenlőtlenségek folyamatosan erősödnek és új formák alakulnak ki, ennek következményeként a területi politika jelentősége növekszik, fokozatosan évről évre erősödik (*Enyedi, 1997; Horváth, 2003*). Ez az általános tendencia napjainkban is érzékelhető, és elmondható 2014-ben is, hogy az Európai Unió több szakaszban történő folyamatos bővítése egyre inkább megvilágításba helyezi a területi különbségek kérdését, melynek természetéről és törvényszerűségeiről a már bemutatott növekedési elméletek adnak részletesebb összefüggéseket. Kijelenthető, hogy az európai gazdasági és szociális tér erősen tagolt. A településhálózatokban, a gazdaságok szerkezetében, a népesség iskolázottságában és infrastrukturális ellátottságában megmutatkozó különbségek okai a kontinens több évszázados történelmi fejlődésében keresendők (*Csite – Granberg, 2003; Nagy, 2009*). Az utóbbi évek változásai azt vetítik előre, hogy a *21. század legelején* a regionális politika mozgásterét – a gazdaság fejlődési öntörvényein kívül – két markáns tényező határozza meg: az egyik az Európai Unió szervezeti, működési, finanszírozási reformja és keleti bővülése, a másik pedig – nem kis mértékben az előbbi tényező hatására – a nemzetállamokon belüli új hatalmi munkamegosztás kialakulása, a decentralizáció (*Michalski – Saranceno, 2000*). Azonban az alapvető cél nem várható, hogy jelentősen módosulna, ugyanis a területi egyenlőtlenségek a gazdasági fejlődés akadályát jelentik, gátolják a versenyképesség erősödését, szociális feszültségekhez vezetnek, korlátozzák az egységes Európa-koncepció megvalósítását. A kohézió tehát az integráció előfeltétele, megkövetelve a nemzeti és közösségi regionális politikák nagyobb összhangját, vagyis ösztönözve a kölcsönös egymásra hatást. Kialakulását

legfőképpen a területi egyenlőtlenségek, s az ezek függvényeként kialakult centrumok és perifériák akadályozzák, a regionális politika központi kérdése ezért a periférikus helyzet felszámolásával függ össze.

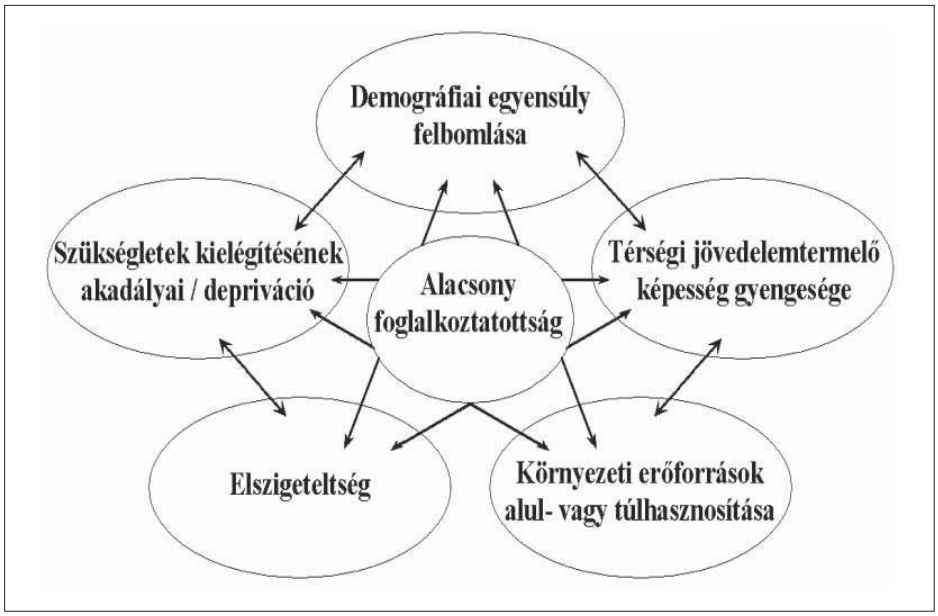
A LESZAKADÁS FŐBB ÖSSZEFÜGGÉSEI

Napjainkban olyan gazdasági változásokon megyünk át, melyek alapjaiban változtatják meg a világgazdaság körülményeit, hiszen kimerültek a korábbi növekedési források, a termelőtőke hozamai visszaestek, ennek megfelelően mérséklődött a beruházási kedv, mindezt tetézte a pénzügyi válság sokkoló hatása. A jelentős ipari államok gazdasági magterületein egyre súlyosabb feszültségek halmozódnak fel, részben a környezeti problémák előtérbe kerülése miatt, részben pedig a tradicionális termelési bázisok válsága következtében. Ugyanakkor az elmúlt évtizedek *növekedési periódusának hatására* átalakult a szükségleti skála, megváltoztak az igények, számos új fogyasztási elem bukkant fel, amely a jóléti állam eszméjének és intézményeinek terjedésével természetes igényként jelentkezik. Ezen globalizált trendek mellett a magyarországi vidéken jelentős gazdasági és társadalmi eróziónak lehetünk szemtanúi, miszerint a helyi közösségek sorra elveszítették szolgáltató és közösségmegtartó intézményeiket, iskoláikat, közlekedési infrastruktúrájuk leépült, természet adta tevékenységük háttérbe szorult, a környezethez alkalmazkodó mezőgazdálkodás, a hagyományokra épülő élelmiszer-termelés már csak nyomokban található meg, a forrásmegkötő képesség gyakorlatilag megszűnt. Mindezek következtében a centrumok folyamatos erőforrás-elszívása mellett a perifériák kézzel fogható elszegényedése, a magyar társadalom élelmezési, víz- és energiaellátási, foglalkoztatási, szociális kiszolgáltatottsága egyre súlyosabbá vált. A vidéki élet a magyar közgondolkodásban mára egyenlő lett a hátrányos helyzettel. A területi egyenlőtlenségek kiküszöbölésének alapvető célja a térben fennálló területi különbségek csökkentése, a fejlődésben lemaradt térségek felzárkóztatása. Eddigiekben is történt már rá utalás, hogy a területi egyenlőtlenségek alakulását sok tényező formálja, de összességük együttes jelenléte beláthatatlan területi különbségeket okozhat (1. ábra). Számos elemzés és tanulmány fogalmazza meg a *demográfiai egyensúly felbomlásának* egyik legszembetűnőbb sajátosságát, a népesség elöregedését. A fiatalok a jobb munkalehetőség és jobb életkörülmények megteremtése érdekében elköltöznek, a nagycsaládok felbomlanak, az idősek az utódaiktól távol élnek. A helyben maradó fiatalok képzettségi szintje a folyamatos csökkenés mellett általában igen alacsony, aminek következménye, hogy egyéni életstratégiájuk ambíciók nélküli.

Ugyanakkor párhuzamosan ezekkel a jelenségekkel a térségbe egy sajátos *szelektív bevándorlás* indulhat meg, amely további konfliktusokat és egyre súlyosabb fokú leszakadást jelent a kialakult periféria számára. Végső soron az ilyen területek számára egyoldalúvá válnak a térségbe vezető utak. Mindezek hatására létrejön a szegénység térbeli koncentrációja, ami adott esetben etnikai koncentrációként is jelentkezhet. A demográfiai folyamatok az összes többi környezeti elemre is hatnak: a képzett munkaerő hiánya rontja a vállalkozások *területi versenyképességét*, ezért nincsen térségi jövedelem, alacsony a térség tőkemegkötő képessége, így a beruházások hiányával találják szembe magukat. A *fizetőképes kereslet hiánya* és a méretgazdaságosság követelményeinek teljesíthetetlensége a helyi szolgáltatások működtetését is ellehetetleníti. A képzettség hiánya hozzájárul az elszigetelődéshez is, mivel mindez összefügg az önszerveződés képességével, a kommunikációs csatornákhoz, az információkhoz való hozzáféréssel. A *gyenge térségi jövedelemtermelő képesség* az elmaradottság másik kardinális oka.

I. ábra

A területi elmaradottság öt fő tényezője

Forrás: G. Fekete, 2006

Ezen a tőkehiányt, a gazdaság teljesítőképességének alacsony szintjét értem. A helyi vállalkozások számára a *szűk helyi piac* nem tesz lehetővé stabil üzleti működést, és külső piacokra sem tudnak betörni, hiszen ahhoz sem kapacitásuk, sem infrastruktúrájuk nincsen. A tőkeerős külső vállalkozások a fejletlen és nagyon képzetlen humán erőforrás, *gyenge infrastrukturális háttér*, elégtelen üzleti környezet miatt nem települnek az ilyen adottságokkal rendelkező térségekbe.

Nem csupán a keresleti oldallal van probléma. Alapvető gond a térség kínálta gazdasági-szolgáltatási környezet, amely általában az elmaradott térségekben alatta van az igényeknek. Az ilyen térségek jövedelemtermelő képessége, valamint a helyben történő vásárlásokkal a jövedelmeket megtartó képessége a külső támogatások fogadására is eleve alkalmatlanná teszi. A térségi jövedelmek hiánya kihat valamennyi elmaradottsághoz hozzájáruló tényezőre. Mindez ugyanis maga után vonja a *fejlesztési források hiányát*, a fizikai környezet pusztulását, a megélhetési nehézségeket, a közlekedés-kommunikáció elégtelenségét. A *szükségletek kielégítésének akadálya* a családok csekély jövedelméből, valamint az elérhető szolgáltatások alacsony színvonalából adódik. A családok alacsony jövedelme a *munkanélküliségből*, az eleve alacsony jövedelemből, az inaktívak magas arányából fakad. Összességében elmondható, hogy az elmaradott kistérségekben a legnagyobb problémát a tömeges és mélyülő munkanélküliség, a kielégítetlen belső szükségletek, a folyamatosan leépülő szolgáltatások, illetve pusztuló természeti értékek és az ezekből kialakuló konfliktusok okozzák. Továbbá érdemes megemlíteni, hogy a hátrányos helyzetű kistérségek kevésbé tudnak a globális trendekhez igazodni, melyből adódóan az infrastrukturális, illetve pénzügyi feltételek sem adottak kellő arányban. Mindezekből egyértelműen

következik, hogy a felzárkóztatás a problémák komplexitása, a különböző térségek más-más sajátossága okán nem haladhat egyetlen séma alapján, hiszen a felmerülő problémák kumulálódása következtében kialakult állapotok kezelése láthatóan több összetevő eredménye.

AZ ENDOGÉN FEJLŐDÉS SZÜKSÉGESSÉGE

Ebben a sokváltozós viszonyrendszerben az újabb és újabb fejlesztési stratégiák kidolgozását meggyőződésem szerint elsősorban a régiókon belüli lehetőségekre, az endogén potenciálok kiaknázására, a saját erők megújítására és fejlesztésére kell alapozni az adott térségekben. De felmerül a kérdés: mi várható *az alulról induló, az endogén forrásokra* épülő fejlesztésektől? A nemzetközi és hazai tapasztalatok alapján megállapítható, hogy az endogén forrásokra épülő fejlesztések hatására új impulzusok érhetik a célterületet, így

- a térség természeti, környezeti, gazdasági, illetve humán adottságai új egységet alkotva, ezen tényezők át- és újraértékelésével növekedés indulhat el;
- olyan gazdaságfejlesztési irányok fejlődhetnek ki, amelyek képesek a belső adottságokra épülve külső források bevonását is integrálni az adott térségben;
- az így kialakult munkahelyeken megtermelt javak elkölthető jövedelmet koncentrálnak az adott térségbe, így csökken a társadalmi krízis (elvándorlás, idősödő társadalom stb.), a gazdasági és infrastrukturális leszakadás kialakulásának lehetősége;
- ezen tényezők integrálódása mellett az adott térségek szociokulturális hagyományai, illetve a lakosság egyre növekvő részvétele a társadalmi döntésekben olyan közösségfejlesztést indíthat el, amelynek hatására eleddig fel nem használt, ki nem merített források jelenhetnek meg.

Mindezek alapján – véleményem szerint – a vidéki területek fejlesztésének célja elsősorban az endogén források, a területi potenciálok hasznosítása, aktivizálása. Hiszen a fejlesztés alapproblémája, hogy miként lehet a területi faktorokat hatékony allokációval beilleszteni az adott társadalmi termelés és tevékenységek rendszerébe úgy, hogy azok működése optimális legyen az adott gazdasági, társadalmi viszonyok és feltételek között. Véleményem és területfejlesztői tapasztalatom alapján megfogalmazható, hogy ezen fejlesztés elméleti gyökerei a generatív növekedési koncepcióban rejlenek, amiben az fogalmazódik meg, hogy a lokális fejlődési teljesítményekből, azok fejlődési kapacitásaiból levezethető, sőt generálható a nagyobb területi egység növekedése, így a komparatív lokális előnyökre épülő gazdaságfejlődés összessége adhatja meg az alapot a regionális fejlesztésekhez. A lokális potenciálok mint endogén erőforrások roppant széles skálán mozognak. Kiinduló feltételezés lehet az „egyes településekben, térségekben található földrajzi, környezeti, történelmi, kulturális, társadalmi, gazdasági tényezők együttes rendszerének értelmezése és az ezen értéktartományok aktivizációját befolyásoló tényezők" (*Rechnitzer, 1990*) meghatározó szerepet jelenthetnek az adott területi egység modernizációs pályára állításában.

Figyelembe véve a fejlődést befolyásoló tényezők kapcsolatrendszerét, az *alábbi főbb tényezőcsoportokhoz köthetők az endogén források mint a gazdasági potenciál meghatározói*

- tőkepotenciál (rendelkezésre álló termelőbázisok és vagyon);
- támogatásokhoz szükséges adszorpciós képesség;
- működő tőke jelenléte, összetétele;
- szabadon elkölthető többletjövedelem;
- munkaerő adottsága, iskolázottsága, képzettsége, korösszetétele;
- infrastruktúra felszereltsége, fejlettsége;

• földrajzi helyzet, centrumoktól való távolság;
• környezeti állapot és minőség, természeti adottságok;
• piaci kapcsolatok (keresleti tényezők), logisztikai lehetőségek, tercier szektor jelenléte;
• szociokulturális adottságok, nemzetiségi, kisebbségi kérdések;
• épített örökség léte;
• döntési, intézményi és hatalmi rendszer.

Az egyes endogén tényezők közvetve vagy közvetlenül megtalálhatók a másik megnevezett faktorban, vagy éppen az adott potenciálkomponensek egymásra hatása révén alakulnak ki. A földrajzi potenciálban már meghatározódnak egy-egy térség piaci lehetőségei vagy kapcsolatai. Ezzel a faktorral jellemezhető a közlekedési, a kommunikációs infrastruktúra, annak viszonylatai és korlátai. A térség munkaerő-potenciálja már megjelenik a népesség összetételében, de behatárolja a szociokulturális adottságokat is és kihat a tőkeállományra, annak aktivitására. A településállományban rejlő adottságok fellelhetők ugyanúgy a tőkepotenciálban, de az infrastrukturális rendszerekben is és visszahatnak a munkaerőre, a humán dimenziókra. Látható, hogy ezen *endogén tényezők önmagukban is értelmezhetők,* de kölcsönös meghatározottságaik révén összefüggnek egymással, sőt bizonyos társadalmi, gazdasági körülmények között aktív folyamatokat indíthatnak el, kiválthatják vagy magukban hordozhatják az adott tér megújításának lehetőségét (*Porter, 1980*). A területi potenciálok összekapcsolódhatnak, közöttük kialakulhatnak egymásra épülések, olyan szövevények, amelyek újabb aktivizációs tereket nyithatnak meg és más, további endogén forrásokat alakíthatnak ki. Mindezek alapján összefoglalóan: *a területi potenciál egy-egy térség endogén forrásainak összessége.* Egymás közötti kapcsolataik, átfedéseik és hálózataik új dimenziókat kínálhatnak a gazdaságfejlesztésben, ha a dinamikus kölcsönhatások exogén tényezőkkel erősödnek meg, azaz a szinergiák révén a térségi megújítás új fejlődési pályát alakíthat ki. Ezen összefüggések mentén jól látható, hogy a lokalitásban rejlő endogén tényezők jelentős befolyást gyakorolhatnak egy adott tér gazdaságfejlesztésében, a vidéki gazdaság fejlesztésében, így ennek erősítése, fejlesztése nélkül a gazdasági, társadalmi periféria további növekedése, illetve a területi egyenlőtlenségek fokozódása várható. Mindezek alapján a hátrányos helyzetből való kilábalás csupán egyik, de talán a legmeghatározóbb tényezőjének az endogén forrásokra alapozott *helyi gazdaság fejlesztését* tekintem.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Anderson, W. T. (1999): Communities in a world of open systems. Futures, 31., 457-463. pp. – (2) Barca, F. (2009): Barca-jelentés: A kohéziós politika reformjáról. Vitaanyag. Róma – (3) Berend I. – Ránki Gy. (1987): Európa gazdasága. 1780-1914. pp. – (4) Boldrin, M. – Canova, F. (2003): Regional Policies and EU Enlargement. CEPR Discussion Papers 3744, C.E.P.R. Discussion Papers. 120. – (5) Boldrin, M. – Levine, D. K. (2002): Perfectly Competitive Innovation. Levine's Working Paper Archive, 32-56. pp. – (6) Csite, A. – Granberg, L. (2003): From Village Action to the Finnish Rural Policy Network In: Andersson, K. – Eklund, E. – Granberg, L. – Marsden, T. (eds.): Rural Development as Policy and Practice, The European umbrella and the Finnish, Brittish and Norwegian contexts. SSKH Skrifter No. 16. Research Institute, Swedish School of Social Science, University of Helsinki, Helsinki Day 449-459. pp. Denmark, May 28-31, 2002. Proceedings, Part I. LNCS 2350. 384-398. pp. – (7) Domar, E. D. (1946): Capital Expansion, Rate of Growth and Employment. 137-147. pp. – (8) Durlauf, S. N. –

Quah, D. (1998): The new empirics of economic growth. Working papers 3, Wisconsin Madison – Social Systems. – (9) Dusek T. (2001): A területi mozgóátlag. Területi Statisztika, 3. 215-229. pp. – (10) Dusek T. (2003): A térfelosztás és a klasszifikáció összehasonlítása. Comitatus, 9. 6-18. pp. – (11) Enyedi Gy. (1997): A sikeres város. Tér és Társadalom, 4. 1-7. pp. – (12) Enyedi Gy. (1998): Transformation in Central European Postsocialist Cities. Discussion Papers 21. Centre for Regional Studies, Pécs, 46 p. – (13) Enyedi Gy. (2004): Regionális folyamatok a posztszocialista Magyarországon. Magyar Tudomány, 9. 935. p. – (14) Faluvégi A. (2000): A statisztikai kistérségek szerepe a magyar közigazgatásban, a területfejlesztésben és a statisztikai információrendszerben. Tanulmány (kézirat). – (15) Faragó L. (2007): A II. Nemzeti Fejlesztési Terv készítésének néhány vitapontja. In: Magyar helyteremtés Európában. Kihívások az egyensúly, konvergencia, felzárkózás hármasában. Válogatása 44. Közgazdász-vándorgyűlés előadásaiból, TAS–11. Kft., Nyíregyháza–Budapest, 435-445. pp. – (16) G. Fekete É. (2006): Hátrányos helyzetből előnyök? Elmaradott térségek felzárkózásának esélyei az Észak-magyarországi régióban. Földrajzi Közlemények CXXX (LIV): (1-2) 55-66. pp. – (17) Granberg, L. – Kovách I. (1998): Editors Words Countryside. In: Granberg L. (eds.): Actors on the Changing Europea. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest – (18) Grossman, G. – Helpman, E. (1991): Innovation and Growth in the Global Economy. MIT Press, Cambridge, 1-5. pp. – (19) Hansen, N. – Higginns, B. – Savoie, D. J. (1990): Regional policy in a changing word. – (20) Harrod (1948): Towards a Dynamic Economics. London – (21) Horváth Gy. (1998): Policy legislation on cross-border co-operation. In: Kicker, R. – Marko, J. – Steiner, M. (eds.): Changing Borders: Legal and Economic Aspects of European Enlargement. Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 237-256. pp. – (22) Horváth Gy. (2003): Decentralizáció és partnerség az Európai Unió strukturális politikájában. Társadalom és Gazdaság 1. 169-187. pp. – (23) Horváth Gy. (2004): Területi egyenlőtlenségek Európában. Magyar Tudomány, 9. 962-977. pp. – (24) Illés I. (1997): Regionális politika Európában és Magyarországon. In: Forgács I. (szerk.): Jubileumi évkönyv 1996–2006. Nemzeti Fejlesztési Hivatal Európai Integrációs Iroda, Budapest, 2005, 119-141. pp. – (25) Jakobi Á. (2002): A területi egyenlőtlenségek új elemei az információs társadalomban. Regionális Tudományi Tanulmányok, 7. 55-84. pp. – (26) Keynes, J. M. (1936): The General Theory of Employment. Interest and Money by John Maynard Keynes, Fellow of the King's College, Cambridge, published by Harcourt, Brace and Company, and printed in the U.S.A. by the Polygraphic Company of America, New York – (27) Kollár K. (2012): A hazai hátrányos helyzetű kistérségek főbb térgazdasági összefüggései. Doktori (PhD-) értekezés. Gödöllő – (28) Korompai A. (1995): The Regional Dimension in Hungary - Aspects of Transformation in 1991. Jessica Kingsley Publishers, London, 242-255. pp. – (29) Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): Regionális gazdaságtan. Studia Regonum – Diakóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 391 p. – (30) McGrattan, E. R. – Prescott, E. C. (2000): Is the stock market overvalued? Quarterly Review, Federal Reserve Bank of Minneapolis, issue Fall, 20-40. pp. – (31) Michalski, A. – Saraceno, E. (2000): Regions in the Enlarged European Union. Background Note prepared for the 18th European Carrefour on Science and Culture, ForwardStudies Unit, Budapest, 2000, 20-21 March – (32) Nagy H. (2002): The task of a few elements of regional strategies (innovation zones, networks, clusters) in the regional development of the Union and Hungary. VIII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös, 19-22. pp. – (33) Nagy H. (2003): Problems and questions in the Hungarian regional policy. MendelNet 2002/3, Brno, 213-219. pp. – (34) Nagy H. (2009): Regionális politika. Egyetemi jegyzet. Szent István Egyetem, Gödöllő – (35) Nagy H. – Káposzta J. (2003): The role of multifunctional environmental policy in the agricultural development. 10th Congress of Polish Association of Economists of Agriculture and Agribusiness, Kosalin, Poland, 2003. Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists, Vol 5, No. 6, 28-34. pp. – (36) Nemes Nagy J. (2005): Fordulatra várva – a regionális egyenlőtlenségek hullámai. In: Dövényi Z. – Schweizer F. (szerk.): A földrajz dimenziói. MTA FKI, Budapest, 141-158. pp. – (37) Nikodémus A. – Ruttkay É. (1994): A gazdasági modernizáció elemei a hazai regionális fejlődésben. Kandidátusi értékezés. Budapest – (38) North, D. C. (1955): Location Theory and Regional Economic Growth. The Journal of Political Economy, 63. 243-258. pp. – (39) Porter, M. E. (1980): Competitive Strategy. Free Press, New York – (40) Prescott, E. C. (1998): Business cycle research: methods and problems. Working Papers 590, Federal Reserve Bank of Minneapolis – (41) Quah, D. (1996): Regional Convergence Clusters Across Europe. CEPR Discussion Papers, 1286. p. – (42) Quah, D. (1997): Empirics for Growth and Distribution: Stratification, Polarization, and Convergence Clubs. CEPR Discussion Papers, 1586. p. – (43) Rechnitzer J. (1990): Szempontok az innovációk tér-

beli terjedésének kutatásához. Tér és Társadalom, Pécs, 48-62. pp. – (44) Rechnitzer J. (szerk.) (1994): Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához. MTA Regionális Kutatások Központja, Győr–Pécs, 252 p. – (45) Rechnitzer J. (1998): A területi stratégiák. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs – (46) Richardson, A. (1969): Mental Imagery. Routledge & Kegan Paul, London – (47) Rogers, E. (1982): Diffusion of innovations. New York – (48) Schatzl, L. (1992): Wirtsdhaftsgeographie 1. Teorie. Ferdinand Schöningh, Paderborn, München – (49) Szabó P. (2006): A fejlettség makroregionális különbségeinek alakulása az Európai Unióban. In: III. Magyar Földrajzi Konferencia, 2006.09.6-7., Budapest, Konferencia-CD. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest – (50) Wadley (1986): Restructuring the regions: Analysis, policy model and prognosis, Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris and Washington D.C. – (51) Yuill, D. – Allen, K. – Hull, C. (1980): Regional Policy in the European Community. Croom Helm, London

Summary

MAJOR COHERENCES OF THE CREATION OF TERRITORIAL INEQUALITIES

By: Káposzta, József

Keywords: growth theories, centre, periphery, endogenous sources.

It is true for most countries that there are significant inequalities in development both within their borders and beyond. Urban and rural areas show significant differences in the level of development. The reason for the creation of spatial discrepancies is that the economic and social processes are always restructured in space and time and such processes are even accelerated by globalisation. There are restructuring and relocating processes under way both in Europe and beyond. In order to gain a precise and realistic picture of territorial processes, it is worth learning the spatial processes that have already happened and their impacts on the spatial structure, since these may enable us to break out from the disadvantaged situation.

THE SITUATION AND PERSPECTIVES OF HUNGARIAN AGRICULTURAL MACHINERY MANUFACTURING

By: Husti, István – Antos, Gábor – Lőrincz, László – Bak, Árpád

Keywords: Hungarian agricultural machinery manufacturing, characteristics of agricultural machinery manufacturing, innovation activity.

The Hungarian agricultural machinery manufacturing industry is about 150 years old. This period included dynamic boosts as well as occasional declines. The biggest change in the recent development of the industry was brought by the change of the political system at the end of the 1980s. The bigger, mostly state owned, institutions were replaced by small and medium sized enterprises (SMEs). Today, according to the official statistics, there are 168 companies in Hungary engaged in agricultural machinery manufacturing. The industry is mostly characterised by the predominance of SMEs (85%), a high ratio of foreign ownership (56.4%), the total employment number (over 8000 employees), the export orientation (over 80% due to the export capacity of the bigger manufacturers) and the export - import balance (+100 million EUR/year).

In order to understand the future perspectives, we analysed those manufacturers – primarily based on their innovation activities – that generate more than 50% of their revenues from agricultural machinery manufacturing. We found that they spend 2% of their total revenues on R+D and 1-1.5% on marketing, even though these factors have a strong influence on their future. Seventy-one per cent of the analysed companies carried out product innovation and 66% of them performed technological innovation. In the case of product innovation the main focus is on improving quality, while technological innovation also focuses on cutting manufacturing costs. This is in line with international practice.

Our study revealed the factors that obstruct innovation (the high risk and high cost, the lack of knowledge, the low level of innovation potential, the inadequate infrastructure and the legal, regulatory and tax difficulties) as well as the factors driving innovation.